

INGLIZ VA O'ZBEK BADIY MATNLARIDA METAFORIK IBORALARDAGI GENDER ASSIMETRIYASI

Xayitova Madina Baxtiyorovna

Osiyo Xalqaro Universiteti, Buxoro, O'zbekiston.

Email: madinabaxtiyorovna88@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18744934>

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi badiiy matnlar va folklor namunalarida uchraydigan metaforik iboralardagi gender assimetriyasi masalasi qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda kognitiv lingvistika va genderologiya nazariy asoslari qo'llanilgan holda, ikkala tildagi metaforalarning erkaklik va ayollik konseptlarini ifodalashdagi farqlanishlari o'rganilgan. Maqolada o'zbek xalq maqollari va ingliz badiiy adabiyotidagi misollar asosida gender assimetriasining lisoniy belgilari aniqlangan hamda ularning madaniy-tarixiy ildizlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: gender assimetriyasi, metafora, konseptual metafora, gender lingvistikasi, qiyosiy tahlil, folklor, badiiy matn.

Abstract. This article provides a comparative analysis of the issue of gender asymmetry in metaphorical expressions found in literary texts and folklore samples in English and Uzbek. The study, using the theoretical foundations of cognitive linguistics and genderology, examines the differences in the expression of the concepts of masculinity and femininity in metaphors in both languages. The article identifies linguistic signs of gender asymmetry based on examples from Uzbek folk proverbs and English literary works and analyzes their cultural and historical roots.

Keywords: gender asymmetry, metaphor, conceptual metaphor, gender linguistics, comparative analysis, folklore, literary text.

Аннотация. В данной статье представлен сравнительный анализ проблемы гендерной асимметрии в метафорических выражениях, встречающихся в литературных текстах и фольклорных образцах на английском и узбекском языках. Исследование, опираясь на теоретические основы когнитивной лингвистики и гендерологии, рассматривает различия в выражении понятий мужественности и женственности в метафорах обоих языков. В статье выявляются лингвистические признаки гендерной асимметрии на примерах из узбекских народных пословиц и английских литературных произведений и анализируются их культурные и исторические корни.

Ключевые слова: гендерная асимметрия, метафора, концептуальная метафора, гендерная лингвистика, сравнительный анализ, фольклор, литературный текст.

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikda gender tadqiqotlari alohida ahamiyat kasb etmoqda, chunki til orqali jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar, jumladan, erkak va ayol o'rtasidagi rollarning taqsimlanishi o'z aksini topadi. Metaforalar esa insonning dunyoni anglashidagi asosiy vositalardan biri sifatida gender stereotiplarini yaqqol namoyon etadi [1].

Gender assimetriyasi — bu tilda erkaklik va ayollik bilan bog'liq tushunchalarning noteng, nomutanosib tarzda ifodalanishi bo'lib, u ko'pincha patriarxal jamiyat tuzilmasining lisoniy

aksidir [2]. Ingliz va o'zbek tillari turli til oilalariga mansub bo'lishiga qaramay, ularning har ikkalasida ham gender assimetriyasi hodisasi kuzatiladi, bu esa qiyosiy tadqiqotlar uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Ushbu tadqiqotning maqsadi ingliz va o'zbek badiiy matnlari hamda folklor namunalarida metaforik iboralardagi gender assimetriyasini aniqlash va ularning madaniy-kognitiv asoslarini tahlil qilishdan iborat.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadqiqotda G. Lakoff va M. Johnsonning konseptual metafora nazariyasi [3] asosiy metodologik asos sifatida qabul qilingan. Ushbu nazariyaga ko'ra, metaforalar nafaqat til bezagi, balki inson tafakkurining asosiy mexanizmi hisoblanadi. Gender lingvistikasi sohasida R. Lakoffning [4] ayollar nutqi xususiyatlari haqidagi ishlari, shuningdek D. Tannenning [5] erkaklar va ayollar kommunikatsiyasi bo'yicha tadqiqotlari muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

O'zbek tilshunosligida gender tadqiqotlari nisbatan yangi yo'nalish bo'lib, S. Mominov [6] va N. Mahmudovning [7] ishlari tilimizda gender kategoriyasining ifodalanishini o'rganishda muhim hissa qo'shgan. Rus tilshunosligida A.V. Kirilina [8] gender lingvistikasi bo'yicha fundamental tadqiqotlar olib borgan bo'lib, uning ishlarida slavyan va german tillaridagi gender assimetriyasi keng tahlil qilingan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'zbek xalq maqollarida gender assimetriyasi yaqqol namoyon bo'lib, erkaklik va ayollik konseptlari turli metaforik modellar orqali ifodalanadi. Erkaklik konsepti ko'pincha kuch, qudrat va ijtimoiy mavqe metaforalari orqali beriladi. Masalan, "Er bolasi — er, sher bolasi — sher" maqolida erkaklik sher obrazi orqali metaforik tarzda ifodalanib, jasorat va kuch bilan bog'lanadi. Shuningdek, "Tulpor — biyadan, mard — enadan" iborasida erkaklikning eng yuksak namunasi — mardlik ayol (ona) orqali shakllanishi ta'kidlanadi, biroq bu yerda ham erkaklik tulpor (ot) metaforasi bilan tenglashtirilgan holda ijobiy baholanadi [9].

Ayollik konsepti esa ko'pincha passiv, tarbiyalovchi va oilaga bog'liq rollar orqali metaforik tarzda ifodalanadi. "Bola — loy, ona — kulol" maqolida ona kulol ustasi sifatida tasvirlanib, uning vazifasi farzandni shakllantirish ekanligi ta'kidlanadi, ya'ni ayolning ijtimoiy roli tarbiyachilik bilan chegaralanadi. "Terakka qarab, tol o'sar, onaga qarab, qiz o'sar" maqolida qiz bolaning taqdiri bevosita onasiga bog'liqligi ifodalanadi, bu esa ayollik konseptining avlodlar orqali uzatilishini ko'rsatadi. Bundan tashqari, "Charxni buzgan — parrasi, qizni buzgan — onasi" maqolida ayolning salbiy xulqi ham ona orqali izohlanadi, bu esa gender assimetriyasining yana bir ko'rinishi hisoblanadi.

Ingliz tilida ham shunga o'xshash gender assimetriyasi kuzatiladi, biroq u boshqacha madaniy kontekstda namoyon bo'ladi. Ingliz badiiy adabiyotida ayollik ko'pincha tabiat, gul, oy kabi metaforalar orqali ifodalanib, go'zallik va noziklik bilan bog'lanadi. Erkaklik esa quyosh, temir, qoya kabi metaforalar orqali mustahkamlik va kuch sifatida tasvirlanadi [10]. Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, har ikkala tilda ham gender assimetriyasi mavjud bo'lib, u patriarxal jamiyat tuzilmasining lisoniy aksidir. Biroq o'zbek tilida bu assimetriya ko'proq oilaviy-tarbiyaviy kontekstda, ingliz tilida esa romantik-estetik kontekstda namoyon bo'ladi. O'zbek maqollarida "Otdan — o'g'il, onadan — qiz" kabi iboralar gender rollarining qat'iy taqsimlanishini ko'rsatadi, ya'ni o'g'il otaga, qiz onaga tegishli deb qaraladi.

Shuningdek, "Qizni onasi tiysin, o'g'ilni — otasi" maqolida ham bu taqsimot yaqqol namoyon bo'lib, tarbiya masuliyati gender asosida bo'linadi. Muhimi shundaki, salbiy xususiyatlar ham gender assimetriyasi asosida ifodalanadi: "Otasi buzuqning biri — buzuq, onasi buzuqning bari — buzuq" maqolida onaning salbiy ta'siri otanikidan kuchliroq deb baholanadi, bu esa ayolga nisbatan yuqori talablar qo'yilishini anglatadi.

Shuningdek, tadqiqot davomida nikoh va oilaviy munosabatlar bilan bog'liq metaforik iboralarda ham gender assimetriyasining o'ziga xos ko'rinishlari aniqlandi. O'zbek maqollarida ayol tanlash va nikoh masalalari erkak nuqtai nazaridan ifodalanadi, bu esa androsentrik yondashuvning yaqqol namunasidir. Masalan, "Xotin olsang, yoshdan ol, jilovini boshdan ol" maqolida ayol ot metaforasi orqali tasvirlanib, uni boshqarish zarurligi ta'kidlanadi, ya'ni erkak jilovni ushlab turuvchi, ayol esa boshqariluvchi sifatida konseptuallashtiriladi. "Qiz bersang, otasiga qarab ber, qiz olsang, onasiga qarab ol" maqolida esa qizning qadri ota-onasi orqali belgilanadi, bunda ota ijtimoiy mavqe, ona esa axloqiy sifatlar mezoni sifatida namoyon bo'ladi.

Bundan tashqari, "Semiz qo'zining go'shti yaxshi, oqil onaning — qizi" iborasida qiz qo'zi bilan metaforik parallellashtiriladi, bu esa ayolning mulk yoki tovar sifatida qaralishining lisoniy aksidir. Ingliz tilidagi "A good wife and health are a man's best wealth" (Yaxshi xotin va sog'liq — erkakning eng katta boyligi) kabi iboralarda ham ayol erkak mulki kontekstida baholanadi. Biroq zamonaviy ingliz badiiy adabiyotida bu kabi androsentrik metaforalar tanqid qilinib, gender tengligini ifodalovchi yangi metaforik modellar shakllanmoqda, o'zbek tilida esa an'anaviy gender assimetriyasi folklor orqali avloddan-avlodga uzatilishda davom etmoqda.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, ingliz va o'zbek tillarida metaforik iboralardagi gender assimetriyasi universal hodisa bo'lib, u har bir tilning madaniy-tarixiy xususiyatlariga muvofiq namoyon bo'ladi. O'zbek folklorida gender assimetriyasi asosan oilaviy munosabatlar va tarbiya kontekstida ifodalanib, ayolning roli ona va tarbiyachi sifatida belgilanadi.

Ingliz badiiy adabiyotida esa bu assimetriya estetik va romantik kontekstda ko'proq uchraydi. Har ikkala tilda ham erkaklik kuch, qudrat va faollik metaforalari orqali, ayollik esa passivlik, go'zallik va tarbiyachilik metaforalari orqali ifodalanadi. Ushbu tadqiqot natijalari gender lingvistikasi sohasidagi qiyosiy tadqiqotlarni boyitish, shuningdek, tillararo madaniy farqlarni anglashda muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Кирилина, А.В. Гендер: лингвистические аспекты / А.В. Кирилина. — М.: Институт социологии РАН, 1999. — 189 с.
2. Телия, В.Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В.Н. Телия. — М.: Языки русской культуры, 1996. — 288 с.
3. Lakoff, G. *Metaphors We Live By* / G. Lakoff, M. Johnson. — Chicago: University of Chicago Press, 1980. — 242 p.
4. Lakoff, R. *Language and Woman's Place* / R. Lakoff. — New York: Harper & Row, 1975. — 328 p.

5. Tannen, D. You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation / D. Tannen. — New York: Ballantine Books, 1990. — 352 p.
6. Мўминов, С. Ўзбек тилида гендер категорияси / С. Мўминов // Ўзбек тили ва адабиёти. — 2015. — №3. — Б. 45–52.
7. Маҳмудов, Н. Ўзбек тилининг маъно системаси / Н. Маҳмудов. — Тошкент: Фан, 2017. — 224 б.
8. Кирилина, А.В. Гендерные исследования в лингвистике и теории коммуникации / А.В. Кирилина. — М.: РОССПЭН, 2004. — 252 с.
9. Мирзаев, Т. Ўзбек халқ мақоллари / Т. Мирзаев, А. Мусоқулов, Б. Саримсоқов. — Тошкент: Шарқ, 2005. — 512 б.
10. Goatly, A. Washing the Brain: Metaphor and Hidden Ideology / A. Goatly. — Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2007. — 431 p.